

„Omejil sem se predvsem na iskanje oz. razvijanje misli o potrebi muzeja na prostem v Sloveniji: kot izhodišče je bila podana misel Franceta Kotnika iz vojnih let, v povojnem obdobju pa je to nalogo prevzela spomeniška služba, ki je imela tudi pravno osnovo. Ob tem je bila prisotna misel, ki jo je Vilko Novak podal v svojem članku Ljudsko stavbarstvo v naši etnografiji.

V obdobju petdesetih let se je oblikovala misel o centralnem muzeju na prostem, katere avtor je Boris Orel. Možne lokacije za osrednjeslovenski muzej naj bi bile okolica gostilne Čad pod Rožnikom, v okolici Cekinovega gradu ali pod Golovcem. Kot prvi korak k temu lahko smatramo postavitev skupine partizanskih tiskarn ob Cekinovem gradu, kar je zasluga Muzeja ljudske osvoboditve. To prvo postavitev lahko etnologi „štejemo na svoj rovaš“ ravno zaradi novih stališč etnologije, ki smo jih izrazili na posvetovanju v Brežicah pred dvema letoma (Odnos etnologije do NOB).

V nadaljnjem razvoju pa se je delo pri varstvu ljudske arhitekture v muzejih na prostem oblikovalo s težnjo po lokalnih in krajevnih muzejih na prostem. Med prvimi je bil postavljen muzej ob gradu v Škofji Loki, nato muzej v Ravnah na Koroškem, temu so sledili poskusi v Murski Soboti in postavitve v okolici gradu na Zapricah v Kamniku, na Muljavi ob Jurčičevi rojstni hiši in pa predstavitev kašče v Tolminu. Da bi dobili podrobnejše podatke o tej dejavnosti, smo vprašalnik o muzeju na prostem poslali vsem muzejem in spomeniškovarstvenim zavodom v Sloveniji. Na osnovi teh podatkov smo prišli do zaključka, da tri ustanove predvidevajo postavitev muzeja na prostem, postavlja pa se vprašanje idejnega projekta.

Omeniti moram, da je bilo pred tem predvidenih več muzejev na prostem, kot na primer v Murski Soboti; postavljena sta bila muzeja na grajskem pobočju v Ptuj in mlin na Muri pri Murski Soboti, ki sta že opuščena. V načrtih so ostali predlogi za pokrajinski muzej na prostem v Murski Soboti, prestavitev hiše v Volčji potok, prestavitev hiše na Bled, lokalni muzej pred bolnico Franjo in centralni muzej ob gradu Podsmreka pri Višnji gori, realizirana pa je bila postavitev čebelnjaka ob Janševi domačiji v Breznici. Vidimo torej, da imamo dokumentiranih devetnajst poskusov oz. primerov muzejev na prostem, od katerih je šest uresničenih. Izhodišče zanje so hiše, ki so prenešene, ponovno postavljene in muzejsko urejene za obiskovalce.

Ob tem razmišljanju sem se zavestno distanciral od problemov, ki se nanašajo na problematiko same smotnosti muzejev na prostem, od vprašanj konzervatorsko – restavratorskih stališč in muzejskih prezentacijskih zahtev. Prav tako nisem omenjal težav pri pridobivanju zemljišč ali vprašanj finansiranja. Poskušal sem najti odgovor na vprašanje, ali bi Slovenci morali imeti centralni muzej ali več manjših. Enostavnega odgovora ne moremo pričakovati, kajti v prvi vrsti je treba ugotoviti, kaj moramo varovati, sedanje stanje in ohranjenost arhitekture pa bi morali topografsko obdelati. Šele ko bi imeli to gradivo v rokah, bi lahko dali odgovor na to, kje in kako naj varujemo.”

Referat Etnološki muzej na prostem, ki sta ga prispevali Branka Berce – Bratko in Irena Keršič (objavljen v gradivu za posvetovanje), je predstavila Irena Keršič.

SLAVKO KREMENŠEK:

„Opravičiti se moram, da nisem nameraval napisati kakšnega posebnega referata za to posvetovanje; skupina za spomeniško varstvo in prostorsko planiranje pa je vendarle izrazila željo, da bi bilo povedanih nekaj besed, po vsej verjetnosti v zvezi z rajonizacijo. Temu predlogu sem se odzval, vendar sem si dovolil izraziti tudi nekaj misli o muzeju na prostem: spomnil sem se namreč, da smo nazadnje to problematiko dokaj temeljito pretresali ob navezavi na predlog o oblikovanju centralnega muzeja na prostem v jugoslovanskih okvirih. Pred dvema ali tremi leti smo imeli namreč tudi v Ljubljani možnost in dolžnost, da povemo svoje mnenje o jugoslovanskem muzeju na prostem. Ob tem se je odprl tudi problem centraliziranega muzeja na prostem v Sloveniji: naš odziv na to je bil večinoma negativen.

Treba se je vprašati, če se je po treh letih stvar v tem pogledu kaj bistveno spremenila. Menim, da kakšnih bistveno novih elementov ni moč zaslediti, čeprav pregled te publikacije kaže, da je največji del kolegov, ki so prispevali svoje prispevke, precej drugačnega mnenja, verjetno zaradi spoznanj, do katerih so prišli ob svojem terenskem delu. Zdi se mi, da, če upoštevamo strokovne razloge, skansen ne opraviči velikega truda in materialnih sredstev, potrebnih zanj, zato ni potrebno, da bi naša prizadevanja tekla v to smer.

Namen mojega prispevka je, da bi opozoril na akcijo, ki jo poznamo pod imenom rajonizacija. Ta akcija teče ne glede na to, ali se odločamo za centralizirani muzej na prostem ali take muzeje pri pokrajinskih muzejih ali pa varujemo objekte in situ. Ob vseh teh prizadevanjih nam je jasno, da je najprej treba izvesti temeljito inventarizacijo, s tem povezano valorizacijo in na tej osnovi izdelati določene predloge. Za vse to nudi skoraj edinstveno priložnost etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja za 20. stoletje. Slovenci etnologi smo se obvezali, da bomo v relativno kratkem času obdelali kulturno-etično ali genetično – strukturalno podobo slovenskega etničnega prostora od zadnjih dveh desetletij do danes. Prvi elaborati te vrste so že pred izidom (Ljuto-mer, Kočevje) in na podlagi teh izsledkov bo možno videti, kaj sta ali kaj smo v tej fazi tudi glede na problematiko, ki nas danes tukaj zanima, uspeli narediti. Verjetno bomo morali ugotoviti, da s tega zornega kota nismo naredili dovolj, zato bi danes ali čez mesec, ko se bomo v okviru sodelavcev pri tej akciji srečali, kazalo razmisliti, kako probleme inventarizacije, valorizacije in predloge, ki se na to navezujejo, ustrezneje reševati. Dobro bi bilo, če bi se v okviru skupine za spomeniško varstvo in prostorsko planiranje, ob pomoči vseh, ki se zanimajo za to problematiko, oblikovala skupina, ki bi razmislila, na kak način bi se v okviru rajonizacijske akcije ta problem dalo ustrezneje rešiti.”

EVA KRALOVA

„Prosili so me, naj povem kaj o muzejih ljudske arhitekture in o načinih ohranjanja te arhitekture na Slovaškem in Češkem. Predvajani bodo tudi diapozitivi, prej pa mi dovolite kratko informacijo o situaciji na Slovaškem v preteklosti in danes.

Češkoslovaška je nastala 1918. leta na razvalinah Avstroogrske monarhije. Slovaška je imela do druge svetovne vojne v bistvu agrarni značaj. To je zelo pomembno, saj je praktično do 48. leta večina prebivalstva živila na podeželju (80 odst.).

Geomorfološke razmere so v nekaterih pokrajinah Slovaške podobne razmeram v Sloveniji, razen Primorske seveda, zato je podobna tudi organizacija kmetijske proizvodnje. Govorimo o drobnokmetijski proizvodnji: to niso velike farme ali „latifundije“. Iz tega izhaja tudi podobnost naselbinskih struktur, večinoma vasi.

Leta 1948 smo začeli s kolektivizacijo kmetijstva. To je bil prvi ukrep po zmagi socialistične revolucije. S tem je prišlo do radikalne spremembe v načinu življenja in v sami organizaciji družbenega življenja. Po petnajstih letih so se pokazali prvi pozitivni rezultati kolektivizacije, in sicer višja produktivnost, torej višja življenjska raven vaškega prebivalstva.

V tem času, ok. 1965, je ljudska arhitektura hitro izginjala, to pa je vodilo k pospešenemu spreminjanju vasi, k spreminjanju celotne kulturne krajine in vsega, kar ljudsko arhitekturo pogojuje. Kvaliteta ljudske arhitekture pa je prav v navezanosti na okolje: izhaja iz klimatskih pogojev in prirodnih danosti. Organizacijo življenja določajo geomorfološke in klimatske razmere ter način proizvodnje. To pomeni, da ko se menja način dela na osnovi kolektivizacije, pri nas so na ta način nastale zadruge, ima to daljnosežne posledice tudi v organizaciji družbenega življenja.

Danes so kmetijska združenja, ki gospodarijo na nekoliko 1000 ha zemlje, specializirana bodisi za živinorejo bodisi za poljedelstvo. Osnova je sistem farm ali kmetijskih kombinatov. Delovno mesto kmečkega človeka je popolnoma ločeno od njegovega ožjega življenjskega prostora, od prostora, kjer prebiva. Ti prebivalci s svojim proizvodnim okoljem niso povezani: na farme oz. podjetja tja, kjer delajo, hodijo v bistvu tako kot delavci v tovarno.

Posledica tega je, da tradicionalna ljudska arhitektura ne obstaja več; v klasičnem smislu je ni možno konzervirati, ker bi povzročila določeno konzervacijo življenja, torej bi prisilili ljudi, da živijo v pogojih, ki jih danes ne smatramo več za pogoje svobodnega življenja. Najti smo morali drugačen način.

Ob koncu šestdesetih let je prišlo do graditve prvih muzejev na prostem, najprej do Vseslovaškega muzeja, nato pa do vrste regionalnih muzejev. Muzejev ljudske arhitekture ne smatramo za edini izhod pri ohranjanju te arhitekture: z njimi ohranjamo fizično substanco, notranje organizacije življenja pa ni moč ohraniti, saj izhaja iz določenega načina dela, ki danes ne obstaja več. Zaradi tega prihajajo v ljudsko arhitekturo nove funkcije, npr. spreminjanje teh objektov v vikende. Objekti, ki so prej služili čistim gospodarskim namenom, dobivajo funkcijo stanovanj. To je posledica prizadevanja, da bi varovali arhitekturo na njenem prvotnem mestu.

Še nekaj informacij o samih muzejih: v Vseslovaškem muzeju ljudske arhitekture, to je v Martinu, načrtujemo 320 objektov. Poleg tega imamo še več regionalnih in lokalnih muzejev (Orava), ki so še v delu. Muzej slovaške vasi v Martinu je del Slovaškega narodnega muzeja. Muzej v Martinu ima dolgo tradicijo in je povezan z bojem za osvoboditev slovaškega naroda.

K izboru objektov smo prišli na osnovi kompleksne analize stanja ljudske arhitekture in videli smo, da moramo tipološko razlikovati deset regij.

Naloga Vseslovaškega muzeja ni, da bi pokazal vso variabilnost in pestrost ljudske arhitekture: to je naloga regionalnih muzejev. Osrednji muzej mora prikazati najtipičnejše oblike načina življenja na Slovaškem v preteklosti, torej mora predstaviti najznačilnejše objekte.

Vse zgradbe je treba razporediti prostoru, ki obsega 300 ha.

K izbiri objektov nismo pristopali z etničnih stališč, temveč smo izbirali tipe na osnovi geomorfoloških danosti, saj so le-te pogojevale karakter proizvodnje in s tem način življenja.

Ena osnovnih nalog muzeja ljudske arhitekture je prikaz socialne strukture, zato nismo izbirali najznamenitějšíh objektov, temveč tiste, ki so karakteristični za razne gospodarske, družbene in kulturne sloje tega območja."

MARJAN VIDMAR

je z diapozitivi predstavil muzeje v ZDA.

DISKUSIJA

Diskusijo je odprl Ivan Sedej z naslednjimi besedami: „Problem skansena ni problem spomeniškega varstva, to je muzeološki problem. Ljudsko arhitekturo naj bi varovali in situ, tako da bi kot muzej na prostem prenovili neko vas, npr. Koštabono, in en objekt uredili po muzejski plati. Pri nas za klasične muzeje na prostem ne bo nikoli denarja, zato je misel na večji centralni ali regionalni muzej absurdna. Ko bomo zbrali denar, ne bo več objektov in jih bo treba ponarejati v razmerju 1:1. Za utemeljevanje potrebe po muzeju na prostem smo se do nedavnega posluževali psevdoeekonomskih in psevdoturističnih utemeljitev, nikoli pa nismo izhajali iz stroke. Gremo se amaterske ekonomiste, ameriške sociologe, samo tega ne delamo, kar bi morali."

PETER FISTER

„V razmišljanje bi rad podal naslednje: prvič, kaj je z našo prizadevnostjo pri reševanju stavbne dediščine, ki je „namenjena“ propadu, pri objektih, ki morajo biti uničeni npr. zaradi hidrocentrale, ceste ali iz privatnih razlogov. Druga skrajnost je reševanje stavbne dediščine, njenih značilnosti, kar se izgublja zaradi določenega odnosa do nje. Na eni strani moramo torej reševati nujne primere, na drugi neko idejo. Iz prakse vemo, da nujne primere rešuje spomeniška služba, osnovno idejo pa si zamišljajo muzeji. Verjetno pa bi s povezavo obeh izhodišč lažje prišli, ne bi rekel do skansena na višjem nivoju ali do reševanja prav vseh objektov, ki jih odstranjujemo, ampak do smiselnega reševanja obeh idej. S povezavo teh dveh zakonitosti bi kljub materialnim težavam prej našli pot do muzeja ljudske arhitekture.

Po drugi strani bi varovanje in situ morali gledati v luči preнове in tudi v znanstveno pogojenih značilnosti varovanja in situ, čeprav se prenova pojavlja kot neka čisto ekonomska kategorija. Varovanje in situ se torej vključi v prenovu in ta ga kot takega sprejme. Tretja dilema, ki to ne bi smela biti, je, kaj je etnološki spomenik, kaj umetnostni. V nekem mestu je preprosta ljudska stavba z nekimi likovnimi elementi prav tako ljudska kot kmečka stavba, ki ima tak naziv zaradi tega, ker je v kmečkem okolju. Stroki bi se o tem morali dogovoriti. Kategorijo ljudske arhitekture razširjamo tudi na tehnične in podobne spomenike, v varovanje v skansenu ali in situ pa vključujemo tudi umetnostne spomenike."

PETER KREČIČ, Arhitekturni muzej

„Opozoril bi na družbeni trenutek, v katerem poteka ta razprava o skansenu. Imamo bridke izkušnje iz

Breginja, kjer me je najbolj motila odločitev, da bomo en objekt ohranili, druge pa odstranili in zgradili nove stavbe. Bojim se, da v tem trenutku ideja skansena zveni tako: naredimo skansen, potem pa opravimo s kulturno dediščino tako, kot smo naredili v Breginju. Prav zato se mi vprašanje v kontekstu družbenega trenutka zdi tako pomembno.

Strinjam se s tistimi, ki menijo, da moramo na prvo mesto postaviti preno vo. Ne smemo spraševati, ali imajo prednost umetnostni ali ljudski spomeniki: mislim, da imajo vsi prednost. Prenova naj bo povezana s tistim družbenim planiranjem, ki pomeni dodatno angažiranje umetnostnozgodovinske in etnološke stroke in o tem učinkovanju bi bilo treba razmišljati v povezavi s preno vo. Problem ne more ostati v mejah ene ali druge stroke (arhitekture, umetnostne zgodovine, etnologije); stroka mora biti aktivna, spreminjati mora mentaliteto ljudi, odnos do izročila, to pomeni spreminjanje mentalitete že od osnovne šole naprej. Izkoristiti je treba medije in uspešno rešene spomenike etnološkega ali umetnostnozgodovinskega značaja, kar pomeni poudarjanje aktivnega spomeniškega varstva in propagando zanj, kar pa pomeni seveda dodatno obremenitev stroke, vendar druge poti ni.

Rad bi poudaril še vlogo arhitekturne stroke in predvsem šole za arhitekturo in novonastajajoče šole za industrijsko oblikovanje. Pred leti je bilo namreč v reviji Arhitekt moč zaslediti vzorec individualne stavbe iz lesenih odpadkov, ki ga je naredil Ravnikar, in dva druga zanimiva vzorca. Pozornost šole je premalo usmerjena v iskanje bivalnih vzorcev oz. v regionalizem v arhitekturi. Arhitektura bi se morala več ukvarjati s tistim, kar na podeželju še obstaja, kar ne gre v ozko področje zaščitnega spomenika, s tistim, kar je prepuščeno samovolji prenoviteljev in lastnikov. Gre za sklop problemov, ki se nanašajo na to, kako tak dom preoblikovati (portal, sanitarije, hlev). Tu je veliko nalog in ob vsem tem se mi vprašanje osrednjega muzeja zdi nesmiselno."

ZVONA CIGLIČ

„Včeraj smo imeli sestanek o problemu skansena tudi sami muzealci; naša mnenja niso enotna, imajo pa nekaj skupnih stališč. Vprašanja skansena je treba nujno reševati regionalno: poiskati je torej treba ustrezna mnenja v posameznih muzejih, v zavodih za spomeniško varstvo in v zavodih za urbanizem. Zamisel o skansenu doživlja vse preveč raznovrstne reakcije, vendar bi bila vsaka takojšnja odločitev prenaplajena. Ne bi bilo slabo, če bi ta projekt, ki je po vsebini in namenu last slehernega Slovenca, našel prostor v javni obravnavi. Vsa mnenja o skansenu naj bi se stekala v roke nekega posebnega odbora, ta pa naj bi to posredoval tistim, ki jih vprašanje o skansenu zanima.

Med sestankom se nam je postavilo nekaj vprašanj:

1. kakšna naj bi bila vsebina skansena?
2. kakšen je namen, cilj skansena?
3. katere ustanove naj bi ga upravljale in kako?
3. odkod naj bi dobivali denar? "

JANEZ BOGATAJ

„Po enem od preteklih posvetovanj slovenskih etnologov o vprašanju varstva naselbin ter bivalne dediščine smo se razšli s spoznanjem, da kaže misel o skansenu opustiti. Res je, kot pravi Boris Kuhar, da spomeniški službi na terenu ni uspelo skoraj nič ohraniti, res pa je tudi, da razmere še vedno niso tako hude, da bi bili brez značilnih primerov naselbinskih zasnov v vsej paleti te problemati-

ke, od naselij do značilnih primerov bivalnih in delovnih okolij posameznih socialnih in profesionalnih skupnosti. Zaradi tega se zdi, da je zadnji čas za streznitev našega pogleda in predvsem odnosa do te dediščine. Najlažja je pot v smeri skansena v smislu organizacije, popularizacije. Ta je tudi najbolj atraktivna, popularna pot, skratka — spet ena akcija, končno spet en megalomanski projekt. Ob tem seveda finančnega vprašanja ne načenjam, ker ga v vsej njegovi višini samo slutim.

Svojčas se je govorilo, da so etnološki spomeniki najbolj „na udaru“ časa, sprememb, ki jih čas prinaša, in jih je zato treba prenesti. Ne vem, zakaj ne bi prenašali tudi gradov, saj so prav tako ogroženi. Ne vem tudi, kako bi bilo, če bi staro lokomotivo, kakršne lahko vidimo na marsikateri slovenski železniški postaji, prenesli na primer pred stavbo Slovenske akademije znanosti in umetnosti, namesto da smo ji našli mesto v njenem okolju, na železniški postaji, čeprav jo obkrožajo „žive“, a moderne električne lokomotive.

Morda bi se kazalo sprijazniti z mnenjem, da je čuvanje spomenikov na kraju samem neizvedljivo. Mogoče res, vendar je jasno, da je temu krivo predvsem vedenje ustreznih strokovnih in drugih služb: omenimo lahko nekatere zavode za spomeniško varstvo, ki so postali sovražniki širših plasti prebivalstva. Ne govorim ničesar izmišljenega: poznam diskusije, ki so potekale za gorenjsko območje v dnevnem časopisu. Treba bi bilo spremeniti odnos do širših plasti prebivalstva, do nosilcev spomenikov oz. do ljudi, ki v njih živijo. Nekaj skromnih, a vzpodbudnih rezultatov je na tem področju dosegla kmetijska, zlasti pospeševalna služba, vendar v interdisciplinarnem sodelovanju med arhitekti in etnologi. Nekaj zelo dobrih primerov je ohranjenih na terenu. Te uspehe so dosegli zato, ker so k posameznim primerom pristopali na neposreden, kliničen način.

Vsi se zavedamo pomanjkanja zgodovinskega načina mišljenja. To je v nekem smislu izpostavil tudi Peter Krečič, ko je govoril o izobraževanju. Posledica pomanjkanja zgodovinskega načina mišljenja je slab odnos do arhitekturne dediščine. Tudi s tega zornega kota se zdi ohranjanje kompleksov v njihovem naravnem okolju najbolj sprejemljiva oblika. Tu mislimo na zgodovinski, primerjalni, razvojni vidik, da o drugih sestavinah izobraževanja, ki jih na to lahko navežemo, ne govorimo.

Vendar pa je ob zahtevi po ohranjanju v primarnem okolju treba predvidevati vrsto vprašanj, ki bi jih morali interdisciplinarno razčleniti. Segajo od organizacije do povezovanja z najrazličnejšimi aktivnostmi. Slovenija je iz številnih zornih kotov idealen prostor, na katerem bi kazalo ohraniti prvine bivalne kulture, seveda v primer-nem vodniku in drugih spremljevalnih programih, ki bi ta prostor zajeli.

Iz misli o obračanju strok in načrtovanja k ljudem sledi tudi posebnost, ki sem ji dal oznako „javnost dela“. Uresničitev te zahteve bi razrešila veliko problemov, tudi finančnega. Žal pa je v dosednji praksi malo takih primerov: Ljubljanski grad, ki je posredno tudi etnološki spomenik, „dinamično“ obnavljajo za visoko ograjo. Varšavski grad obnavljajo drugače: na gradbišču so postavili vrsto razglednih ploščadi in maket, kjer se ljudje lahko seznanijo z delom. Zgovoren je tudi primer iz arheologije: odmevnost arheoloških izkopavanj, pa čeprav gre včasih samo za nekaj koščic, je tolikšna v veliki meri tudi zato, ker lahko vsak prebivalec kraja, kjer izkopavajo, neposredno opazuje in včasih doživi tudi komentar izkopavanja. To vprašanje se v veliki meri

navezuje tudi na uspešnost revitalizacijskih posegov, v okviru katerih se ohranja arhitekturne dediščine odpira ena izmed največjih možnosti. V Izoli se je na primer pokazalo, da so etnologi opravljali tudi pomembno obveščevalno in osveščevalno vlogo, v Radvoljici pa je akcija imela manjši odmev tudi zato, ker je zahteva po javnosti dela ostala nerealizirana. To je bila krivda Zavoda za spomeniško varstvo Kranj, ki ni organiziral kontakta z Občino Radvoljica in preko tega s krajan. Etнологи v revitalizaciji ne vidimo le revitalizacije okolja, temveč tudi revitalizacijo mišljenja.

Menim, da vprašanje varovanja dediščine ni le vprašanje strok, ki so bile tu omenjene, temveč širše družbe, in zahteva tudi širšo obravnavo. Omenil bi samo eno tovrstno akcijo, ki se bo kmalu začela: Socialistična zveza namreč načrtuje obsežen program z naslovom Odnos Slovencev do njihovega ljudskega izročila, do ljudske kulturne dediščine. Okvir te akcije bo takšen, da bomo mogli slišati mnenje širše družbe. Posebno poglavje je namenjeno odnosu Slovencev do bivalne dediščine, ustrezne pozornosti pa so deležne tudi druge sredine, ki se na ta problem navezujejo, n. pr. obrt, turizem, turizem na vasi, kmetijstvo (navesti bi ga moral na prvem mestu), odnos do okolja, prenova itd."

BAR – JANŠA ADA

„Verjetno bi vsi kolegi, ki so toliko kritičnih besed izrekli na račun spomeniške službe, hitro spremenili svoje mnenje, če bi v njej delovali eno leto ali pa osemnajst let. Ni naš namen, da bi se opravičevali, ker za to nimamo vzroka. Nemoč naše službe je v majhni številčni zasedbi: leta 1976 sva bila, če se ne motim, na tem področju zaposlena samo dva etnologa. Težava je tudi v tem, da našo službo smatrajo za coklo družbi, in v tem, da imamo opraviti z občinskimi krog, ki nimajo nikakršnega posluha za naše delo. Poleg tega se hitro menjajo predvsem vodilni kadri, ki odidejo vsaka štiri leta. Osveščanje po dvajsetih občinah človeka utrdi in delo ne rodi nobenega uspeha.

Velik problem so tudi urbanistične službe, vzrok za konflikte pa je denar.

Lansko jesen se je izdeloval urbanistični načrt Škofje Loke. Izdelovalec je bil Projektivni atelje iz Ljubljane. Uradno o tej stvari nismo vedeli ničesar, nenadoma pa so nas pozvali, naj k temu urbanističnemu načrtu damo svoje soglasje. Za stvar smo neuradno vedeli, videli pa nismo niti teksta niti predlog. Ko so mi končno prinesli tekst, smo ugotovili, zakaj so ga skušali prikriti. Zavod za spomeniško varstvo je bil citiran kot sodelavec urbanističnega načrta. Ko sem prebrala tekst, sem ugotovila, zakaj je bila občinska služba revoltirana: tekst je bil dolg dve strani in pol, sestavlja pa ni bil zavod za spomeniško varstvo: vsebina je bila dobesedno prepisana iz Urbanističnega načrta iz leta 1965, ki ga je, prav tako brez spomeniške službe, izdelal ing. Kovič. Razumela sem, zakaj se s strani urbanističnih, občinskih in drugih služb slišijo glasovi, da spomeniška služba ni napredovala, da torej še vedno ostaja na golih seznamih. To ni res! Gole sezname objavljajo razne projektivne organizacije, ki citirajo ZZSV kot sodelavca. Isto se nam je zgodilo v Grosupljem, isto se nam dogaja v Cerknici: telefonično so nas pozvali, naj jim posredujemo seznam najpomembnejših spomenikov v Sloveniji. Na vprašanje, zakaj ga potrebujejo, so nam odgovorili, da izdelujejo prostorski vidik družbenega plana. Ko sem povedala, da se to dela

drugače, sem dobila naslednji odgovor: „Za vas nimamo denarja in tudi rok smo že zamudili.“ Pojasnili so mi, da prostorski plan izdeluje Komunala Cerknica. Namenoma navajam primere, da boste videli, s kakšnimi težavami se spomeniška služba bori, in da vam bo jasno, odkod njeni neuspehi. Kot edini razveseljiv primer lahko navedem izdelovanje urbanističnega načrta za širše področje Polhovega Gradca. Prvič v osemnajstih letih se mi je zgodilo, da smo bili za delo izrecno pohvaljeni, češ da je dobro pripravljeno, izredno uporabno, eno najboljših od tujih sodelavcev. To je bilo tudi prvič, da smo bili poklicani k usklajevanju našega dela.

Rada bi pojasnila, zakaj je potrebno stalno dopovedovanje, da ne varujemo samo spomenikov ali določenih ambientov: varovati hočemo kulturno krajino. Slovenija je silno raznolika, zato nam ne pomaga, da bi zaščitili samo nek objekt, temveč moramo zaščititi mali ambient. Varovati moramo Slovenijo v njenih raznolikostih in tu je sodelovanje z urbanistično službo najpomembnejše. Ob vsem tem pa naši elaborati, ki so dostikrat urbanistični službi v napoto, obležijo v predalih, ki so dostikrat urbanistični službi v napoto, obležijo v predalih, ker ji ne ustrezajo, in so tako izgubljeni. Redkokdaj so namreč vključeni v končni urbanistični načrt. Če jih vključijo, mi tega ne zvemo, ker nismo nikoli klicani na javne razgrnitve. Po dolžnosti bi sicer morali prihajati sami, vendar je bil do nedavnega na Republiškem zavodu za spomeniško varstvo zaposlen samo en etnolog in ni mogel vedeti, kaj se dogaja na teritoriju dvajsetih občin.

Mislim, da bi se do spomeniške službe morali vesti nekoliko drugače, ker sicer škodujemo ne le njej, temveč naši celotni kulturni dediščini: odnos do spomeniške službe namreč pomeni odnos do naše kulturne dediščine."

DUŠAN DRLJAČA

(Etn. institut Srbske akademije nauka i umjetnosti)

„V diskusijo se neposredno ne mislim vključevati: vključil se bom samo v diskusijo o skansenu — etnoparku, kot temu pravimo v Srbiji.

Pri tem se je pojavil pri nas zelo pomemben element — element prakse, dogajanje v stvarnosti. Pojavili so se privatni oblikovalci etnoparkov, ki spomeniškovarstveno službo, istočasno pa tudi nas etnologe, ki smo v preteklosti za reševanje teh vprašanj pokazali premalo zainteresiranosti, prisiljujejo k pospešenemu reševanju teh problemov.

Menim, naj bi zaščita v muzejih ne bila najpomembnejša pot za zaščito etnografskih spomenikov. Etnopark je atraktivna, propagandna rešitev (to trdim na osnovi izkušenj iz številnih krajev v svetu, ki sem jih videl sam), na določen način pa je za čuvanje tradicionalne arhitekture tudi antipropaganda. Glede na takšno stanje v zvezi z etnoparki pri nas vam želim povedati samo primer, ki se tiče ene naših največjih planin v Srbiji — Zlatibora. Na višini 900 m, v izredno ugodnih pogojih, smo želeli — že pred sedemnajstimi leti — postaviti etnopark, kar pa še ni realizirano. Z ozirom na pogoje, ki tam vladajo (samotne kmetije, sestavljene iz več hiš), smo želeli narediti lokalni etnopark s približno 20 do 30 objektov, da bi predstavili način življenja v teh krajih. Leta 1963 to iz različnih razlogov ni bilo realizirano, medtem pa so se pojavili privatni realizatorji etnoparkov. Nekdo je npr. tu postavil nekaj, kar spominja na prekmursko domačijo, grajeno v

četrkotnik, in morda na scenografijo katerega od Bergmanovih filmov.

Takšna dogajanja nas prisiljujejo, da se etnologi, zaposleni v muzejih (in trdim, da je etnopark prvenstveno muzeološki problem), v institutih ali spomeniškovarstveni službi, s problemom etnoparkov ne le teoretično ukvarjamo, temveč da rešujemo pomembna vprašanja samih ekspozicij."

Referent je svoj prispevek ponazoril tudi z diapozitivi.

MARJAN VIDMAR

"Tehniški muzej Slovenije je kot referent za tehnične spremembe pred približno petindvajsetimi leti zavaroval neko kovačijo pri Framu in jo inventariziral: bila je tudi v registru republiških spomenikov. Pred petimi leti o njej ni bilo več sledu. Na relaciji med Poljčanami in Ponikvami je bilo osem mlinov na veter, ki so bili last kmetov, danes ni niti enega. Lani je nek lastnik pri Mariboru zaprosil za mnenje, ali sme svojo venecijanko, ki je bila izredna redkost, porušiti. Dali smo negativen odgovor, prav tako tudi spomeniška služba, vendar je občinski organ izdal lokacijsko dovoljenje. Lastnik jo je porušil in na istem mestu začel zidati novo hišo, čeprav je bilo levo in desno vse nezazidljivo. Hočem povedati, ne da bi se vnaprej opredelil za skansen, da bi imel objekt — govorim o lahkih kmečkih mlinih na veter — primerno lokacijo tam, kjer je. V tridesetih letih je bilo na Slovenskem 2800 venecijank, po vojni je bil izdan zakon, da jih je potrebno odstraniti, in danes jih je le še nekaj.

Rad bi povedal še to, da je spomeniška služba ena izmed tistih, ki naj bi te stvari reševala, vendar je brezmočna, saj je v čedalje slabši ekonomski situaciji; malo verjetnosti je, da bomo lahko tudi z ozirom na lokalne interese varovali vse, kar bi želeli, in situ.

Zanimiv je tudi naslednji primer: pred leti smo skušali zavarovati neko furnirsko delavnico pri Domžalah. Lastnik je nameraval stroje uničiti in ni hotel pristati na to, da bi objekt in stroje zavarovali. Stvar smo uredili z odkupom.

Na tem posvetovanju veliko govorimo o objektih, stavbah z etnološke ali umetnostnozgodovinske strani, malo pa je bilo govora o obrti, o dejavnostih, ki izumirajo: pri razmišljanju o zavarovanju objektov bi morali misliti tudi na to."

VLADIMIR KNIFIC

"Rad bi podal nekaj izhodišč za nadaljnje delo. Diskusija je pokazala, da zamenjujemo pojme spomeniškovarstveno varovanje in situ in muzejsko varovanje v skansenu. Zavedati se moramo, da je varovanje v muzeju na prostem samo dodatna oblika spomeniškega varstva. Predvsem tista, ki resnično rešuje spomenike pred uničenjem, in da imamo lahko še tako absolutno urbanistično, spomeniško službo — vedno bo razvoj zahteval uničenje določenega števila stavb. Mislim, da se ne smemo ukvarjati s problemom financ: kot etnologi se moramo lotiti etnoloških problemov, kajti ne smemo reči, da ne potrebujemo nekega spomenika. Oblikovati moramo neko stališče oziroma pristop dela in tako v določenem času (npr. v tem srednjeročnem obdobju) oblikovati predlog, kaj želimo varovati; podati ga moramo v takšni obliki, da ga bomo lahko posredovali širši družbeni skupnosti, kajti le-ta bo finančno podprla ali odklonila reševanje v muzeju na prostem. Mislim, da bi bilo bolje,

če k temu ne bi pristopili s posvetovanjem, temveč bi oblikovali skupino, ki bi združevala delo vseh pokrajinskih muzejev, spomeniških in urbanističnih služb; v takem okviru bi bilo potrebno najti odgovor na to, kje in kako naj se v bodoče rešuje problem muzeja na prostem. Težko je, ker etnologi ponavljamo stališče izpred treh let, da smo zamudili romantični načrt postavljanja muzejev na prostem. Izhajam iz prakse v spomeniškovarstveni službi in prosim, da se vsakdo postavi na to stališče: kaj bi naredil v trenutku, ko lastnik, ki želi porušiti staro hišo, ponudi stavbo etnologu za muzej na prostem, etnolog pa bi mu rekel: „Hvala lepa: etnologi stojimo na stališču, da stavb ne bomo reševali z muzeji na prostem."

IVAN SEDEJ

"Menim, da etnološko reševanje ne more biti reševanje „ad hoc“, torej popolnoma improvizirano. Za več (npr. za deset) let naprej mora imeti načrt: natančno mora vedeti, kaj bo predstavilo. To pomeni, da ne moremo čakati na tisto, kar bo slučajno ogroženo, temveč da mora biti narejen urbanistični program, ki bo določal, odkod bodo hiše in kakšne bodo. V prejšnjem primeru bi šlo za dislokacijo ogroženih objektov, česar niti najmanj ne smemo enačiti z muzejem na prostem. Nekaj takšnih poskusov pri nas že poznamo, kar pa ne pomeni, da posamezni muzeji ali okolica ne bi mogli prenesti takega objekta. Te poti so vedno odprte, vprašanje centralnega ali regionalnih skansenov pa s tem vendarle še ni rešeno: ne moremo čakati na ogrožene objekte, da bi lahko postavljali muzeje na prostem."

JANEZ FAJFAR

"V kakšnem stanju so objekti v muzejih na prostem, ki jih omenjate kot ogrožene?"

VLADIMIR KNIFIC

"S stanjem, kakršno je v muzejih, bi nas lahko seznanil Andrej Pavlovec."

ANDREJ PAVLOVEC

"V Škofjeloškem skansenu je stanje naslednje: Škoparjevo bajto, za katero je kazalo, da bo morala stran, smo prenesli na vrt, kjer smo imeli slučajno prostor. Tega prostora ni 300 ha kot na Slovaškem, temveč samo 3 ha. Poleg smo dali še kozolec, čebelnjak, sušilnico za sadje in mlin, prej pa sta bila tu še oglarska bajta in hlev za seno, kot pravijo na Davči, odkoder sta objekta bila. Ob praznovanju tisočletnice smo ju morali zaradi novega prizorišča za poletne prireditve oz. za piknike odstraniti. Prej je bil ta skansen lepo urejen: obiskovalci so hodili vanj kot v nek park, da bi se odpočili. Nastopil je zelo „napreden“ župan, ki je iz skansena hotel imeti dobiček — in dobili smo izseljenski piknik. Od tega trenutka dalje služijo ti objekti za skladišče in propadajo, ker jih ni mogoče ohranjati: pojavlja se namreč večlastniški problem (namesto stare ključavnice so dali na vrata cilindrične, da je zaprto). Danes je objekt v takem stanju, da ga moramo čuvati, sicer se bodo vanj nasilno vselili tisti, ki iščejo stanovanja. Predvidevamo, da bo s tem piknikom enkrat konec in da bo vrt res lahko namenjen samo muzeju na prostem.

V tej smeri se pojavljajo razni novi problemi. Za naše skansene pride v poštev samo dvoje rešitev: mi si ne moremo privoščiti, da bi postavili arhitekturne objekte

sredi velikega prostora, temveč se bomo morali sprijazniti z razstavo arhitekturnih in drugih objektov na prostem. Tu pa imamo dve možnosti: ena je ta, da so objekti postavljeni v vrsto — prikažemo tipe n. pr. kozolec, ki jih najdemo na loškem ozemlju, za večje stavbe pa nam bi že zmanjkalo prostora, ker je naša arhitektura razvejana; drugo možnost nudi drugačna razvrstitev. Ob tem ne bi smeli pozabiti na delavsko kulturo. Zaključim naj z mislijo, da je najlepši muzej na prostem „britof“, kjer nič več ne pokopavajo.“

IVAN SEDEJ

„Z ozirom na stanje pri nas lahko rečemo, da je rešitev za Škoparjevo bajto prenos.“

INGA MIKLAVČIČ

„Preveč se ustavljamo pri samem problemu skansena, finansiranja in prenašanja določenih objektov. Skansen skuša predstaviti tudi notranjost, kar pri prenovi ni mogoče: niti s prenovno niti z varovanjem in situ namreč ne moremo notranjosti in zunanosti predstaviti tako kot s skansenom.“

IVAN SEDEJ

„Zanima me, kako se v muzeju na prostem lahko najustrezneje prikaže življenje. Na Norveškem in Švedskem čas, ki ga želijo ponazoriti, predstavijo s teatrom; le-ta se odvija nekajkrat na dan ali na teden, vprašamo pa se lahko, če je to res tisto pravo življenje. Prizadevati si moramo, da bo vsa arhitektura iz enega liva, tudi tista, ki jo varujemo in situ in v muzejih. Ne sme prikazovati enega samega časa, temveč daljše časovno razdobje. Pri vsaki stvari se je treba odločati po teh načelih.“

Zanimiv je primer skansena v Bergnu na Norveškem: del mesta je zavarovan po principu prenove, tisti del, ki ga pa niso mogli zavarovati, pa so prenesli na nek prostor, ga uredili po starih proporcijah, tako da funkcionira kot muzej. Tam se odvija življenje iz leta 1850: gre za čas, ko v arhitekturi še ni bilo takšnih sprememb, standard pa je bil dokaj visok. Vprašanje je, če je to res tisto pravo življenje: to je nek ponaredek, mogoče celo surogat. Če gledamo kot strokovnjaki, o življenju govori prezentacija, o njem govorita arhitektura in oprema sami po sebi, to se pravi, da je upravičenost takšnih dodatnih dejavnosti lahko zelo vprašljiva, zlasti če gre za t. i. ekonomske dejavnosti. Marsikateri muzej na prostem danes učinkuje kot cirkus ali kot panoptikum. Čeprav so bile arhitekture, o katerih sem govoril, tako verno predstavljene, je način življenja v njih način življenja naše potrošniške družbe v najbolj groteskni obliki, je muzej našega časa in dobro bi ga bilo zavarovati za prihodnje rodove.“

S tem je bil prvi problemski sklop oziroma dopoldanski del posvetovanja zaključen.

Popoldanski del posvetovanja se je začel z uvodnimi besedami dr. Ivana Sedeja, ki je prisotne pozval k posredovanju referatov.

PETER FISTER

„Rad bi navezal nekaj misli na že posredovane referate in dal morda nek pregled ali iztočnico. Zdi se mi, da dopoldne nismo prišli do točke, ki smo si jo želeli — do skupnih idej, upam pa, da nam bo to uspelo v popoldanskem delu. Čeprav nisem koordinator, vodja, bi želel spregovoriti nekaj o razvoju ideje o prenovi.“

Začel bom z resničnim dogodkom iz Škofje Loke, kjer so osnovali Odbor za revitalizacijo, konec leta preimenovan v Odbor za prenovu. Na zadnji seji v petek se je razvila debata o naslednjem: zakaj naziv „prenova Škofje Loke“? Ne gre namreč samo za mesto, temveč za vso občino (o tem bi bilo treba spregovoriti posebej). Zakaj ne govorimo več o revitalizaciji? Revitalizacija je tem ljudem, ki svojih mnenj niso hoteli izražati v strokovnem jeziku, pomenila vsebinsko prenovu, prenova sama pa jim pomeni tehnološko prenovu in ljudje se dejansko bojijo, da ne bi prišlo samo do tehnološke prenove, z drugimi besedami, ponovitve tistega, kar se je v Škofji Loki dogajalo ob njeni tisočletnici: takrat prenovljene fasade se zdaj krušijo in obletujejo kot jesensko listje. Izpostaviti bi morali vsebinsko prenovu. Nastopila je zmeda z izrazi, kar je tudi slavistična „zasluga“ (prenova namesto revitalizacije).

Sam razvoj te ideje je vreden, da ga podrobneje spoznamo. Začetek, ki sega še v predvojno obdobje in se je nadaljeval v desetletjih po vojni, je temeljil na spomeniškovarstvenih kriterijih, izhodiščih oz. željah, da bi varstvo kulturnih spomenikov arhitekturnega, stavbnega, prostorskega območja utemeljili z nekim postopkom, ki so mu takrat rekli sanacija, asanacija, revitalizacija, prenova — končno izraz niti ni pomemben. Važno je, da je bilo to prizadevanje utemeljeno z nekimi spomeniškovarstvenimi kriteriji.

Za naslednjo stopnjo, ki je nastopila takoj, ko se je s prenovu začelo, je prišla pobuda ne le iz spomeniškega varstva, temveč tudi iz arhitekture, urbanizma, pobudo pa so dali tudi realizatorji prenove. Pod prenovu so še vedno razumeli likovno-tehnično obnovo arhitekturne dediščine, tokrat ne več na spomenikih samih, na sanaciji. To je bila stopnja, ko se ob praznovanjih tisočletnic obnavljajo fasade ipd.

Naslednja stopnja, za katero imata verjetno zasluge etnologija in sociologija (in morda še katera veda), pa je tista, ko se v prenovu kot bistveni kriterij in kot osnovni element vnese vsebina. Le-ta, ki je v začetku morda samo še funkcija, se vedno bolj obrača v vsebino, ki bo, kot smo danes iz referatov lahko razbrali, vsebina človeka in njegovega bivanja. Krog, ki se danes zaključuje v vsaj treh osnovnih izhodiščih za prenovu (začel se je pred slabima dvema desetletjema, bolj intenzivno pa pred dobrim desetletjem), je že preživel osnovno idejo: ne borimo se več za to, da bi prenovu uvedli v naš postopek ohranjanja in vzdrževanja arhitekturne dediščine ali da bi obnavljali in rekonstruirali neke kvalitete načina življenja. Danes se to delo zaključuje v naslednjih usmeritvah:

- enotnost ciljev vseh teh strok (vseh nisem navedel, ker se pojavljajo vedno nove in s tem tudi nove zahteve); dopoldne smo slišali, da je teh strok, katerih število lahko še dopolnimo, enaindvajset;
- zaradi enotnih ciljev in kompleksnosti nalog obstaja povezava med strokami oziroma med nalogami (interdisciplinarnost, transdisciplinarnost. Gre za medsebojno povezavo in cilj („krivi“ etnologija in sociologija): obliki je dodana vsebina. To bi zaključilo vsebinski krog razvoja. Ne bi ponavljal skupnih izhodišč, ki so se v svetu že izkristalizirala, a jih moramo mi za svoje področje in za svoje naloge na nek poseben način opredeliti. Zanimanje, ki se je izkazalo za prenovu kakršnekoli vrste ali nivoja, je prav tako raslo v začetku iz ozkega števila strok, ki so tu sodelovale (umetnostna zgodovina, spomeniško varstvo, počasi prenicajoča ideja etnologije, arhitek-

ture), in to zanimanje se je glede na stroke vedno bolj širilo. Danes nastopajo kot posebne stroke npr. geografija in vrsta tehnično usmerjenih ved. Gre za skupni cilj, ki naj bi ga deloma spoznali že na današnjem posvetovanju, predvsem pa na enem izmed prihodnjih posvetovanj, na katerem bi več govorili o izkušnjah in manj o teoriji, med tem pa moramo več delati in manj govoriti oz. teoretizirati;

- pri vseh strokah je glede na njihovo širino opaziti večplastno zanimanje za prenovu in sodelovanje. Po eni strani velja, da prenovu povzročijo različne stroke, ki preko raziskav izdelajo svoja mnenja — neke delne kvalitete; na tej osnovi se odločimo za prenovu stavbne dediščine, kulturne krajine, prostora ali pa posameznega spomenika. Druga plat so družbeni interesi raznih družbenih organov, ki se deloma zaradi kulturne zavesti, še bolj pa zaradi ekonomskih in podobnih interesov (ti se tedaj že izkazujejo kot pozitivni v prenovi sami) uveljavljajo, zato da soddoločajo o nujnosti in širini prenove (govorim o izboru predelov mest v odnosu do arhitekturnih kompleksov ipd.). Če smo rekli, da stroke skozi raziskave in strokovna mnenja pridejo do delnih kvalit, ki odločajo o prenovi, družbeni interesi skozi družbene cilje prav tako odločajo o tem, ali bomo k prenovi pristopili ali ne.

Kratkovidno bi bilo, če bi menili, da smo s tem že zajeli prenovu v celoti: izpušteni so namreč sami uporabniki, človek, ki trpi zaradi takšne ali drugačne odločitve v prenovi in zaradi vsebine, ki je vzrok za prenovu: prebivalci lahko vplivajo na odločitve po svojih željah in izkušnjah.

Imamo torej troje elementov: strokovne kvalitete, družbene interese in bolj ali manj osebne, a realne želje in izkušnje uporabnikov.

Dobro bi bilo, če spregovorimo tudi o odnosu do prenove, kajti naša zakonodaja se omejuje na to, da so vsi načrti prenove zazidalni prenovitveni načrti. To pove marsikaj, saj je zazidalni načrt načrt za graditev nečesa novega, ne pa načrt za izboljševanje danih kvalit. To je samo pokazatelj, kako se današnje vedenje o prenovi obnaša.

Povedati želim še naslednje: ko pride do realizacije, se postavi vprašanje, kdo je odgovoren za vse, kar se je v načrtovanju prenove snovalo. Ali so odgovorni družbeni organi, uporabniki ali tudi stroke, ki odločajo o tem, kako bo prenova tekla, in jo formirajo. Menim, da imamo vsi enako odgovornost.

V nekaterih referatih se stvar ustavi pri izdelavi strokovnih izhodišč: ne razmišlja se o tem, kako delo dejansko poteka, kako vsaka stroka, bodisi arhitektura ali etnologija, lahko vpliva na odločitve o tem, kakšno bo življenje v predelih, za katere smatramo, da jih je moč rešiti samo s prenovu. Vprašati se moramo, kakšna je odgovornost nas vseh, ki sodelujemo tako pri raziskavah, načrtovanju kot kasneje pri realizaciji.

Iz teh referatov sem skušal vnaprej izluščiti nekaj posebnih poudarkov:

1. izstopa bistveno nov kriterij za prenovu: vsebina, človek, je v okviru prenovljene arhitekture izstopajoča kvaliteta;
2. nujnost sodelovanja med strokami;
3. v odnosu do prenove smo še vedno na istem nivoju, kot je kritika urbanizacije oziroma prostorskega planiranja. Na poseben piedestal postavljamo mesto, nemestne

probleme pa zanemarjamo. V odnosu do ohranjenosti stavbne dediščine igra ljudska arhitektura posebno vlogo in je tudi številčno pomembna. Naše zanimanje bi morali razširiti na vas, na nemestno bivalno področje, hkrati pa bi morali razmišljati tudi o naši kulturni krajini. Te povezave bi nam dale novo vrednost tudi za mesta sama.

Če se odločamo za prenovu v jedru mesta ali kje drugje, verjetno hkrati zanemarjamo okolje, nemestni predel, v katerega vnašamo to, kar v jedro ne bi sodilo.

4. Po vsem tem moramo organizirati neko bolj realno posvetovanje, da bomo čim več govorili o izkušnjah in čim manj o teoretičnih izhodiščih in da bomo uspeli vključiti izkušnje, pridobljene drugje. Čim bolj moramo uporabljati nove teorije, jih vključevati, da se bomo na naslednjem sestanku lahko pogovarjali o dejanskih izkušnjah.

Ta uvod naj bi bil poziv k razmišljanju: hočem poudariti našo skupno željo, da bomo na koncu prišli do nekega pričakovanega cilja."

DANILO GORJUP

„O sodelovanju javnosti pri mestni prenovi bi rad povedal naslednje: mišljeni so uporabniki — tretji člen v tej verigi. Urbanisti smo vedno delali načrte za območja, kjer uporabnikov nismo poznali. To smo smatrali kot veliko pomanjkljivost.

V mestni prenovi je situacija drugačna: tu je uporabnik znan, saj tu živi. Problem je v tem, da mogoče ne olajšuje planiranja, temveč ga zapleta. Njegove zahteve so za planerje problem, ki je načelno dobrodošel in si ga želimo.

Prva stopnja participiranja je informiranje (osnova za aktiviranje ljudi); druga stopnja je sodelovanje v razpravi. To je aktivna stopnja sprejemanja informacij, dopolnjevanje. Tretja stopnja, ki je za planiranje najbolj zanimiva, je oblikovanje predlogov, ki lahko izhajajo iz posameznih interesov ali iz interesov širšega območja.

Pri sodelovanju nastane vrsta problemov, predvsem je opaziti nezaupanje prizadetih, da bi lahko vplivali na odločitve. Takšen odnos je deloma posledica negativnih izkušenj.

Informiranje bi morali premestiti težave, ki jih postavlja tehnični žargon; poleg tega bi moralo biti usmerjeno v točno določen cilj.

S prenovitvenimi procesi je povezan tudi čut odgovornosti, saj urbanistični ukrepi vplivajo na naše okolje za dolgo dobo. Težave nastopijo pri obravnavanju participacije; predlagani ukrepi so večinoma kratkoročni, dolgoročni pomen pa se pozablja.

Stalne participacije od ljudi ni mogoče zahtevati, saj predstavlja le del odločanja. Participacija je zaželjena, je pravica vsakogar, je vodilo k bolj premišljenemu planiranju. Javnost planiranja pomeni kontrolo planiranja, s tem pa tudi večjo odgovornost planerjev in družbene strukture, ki ga sprejema. Participacija je tudi pogoj za samo implementacijo, predvsem za njeno trajnost, to pa pomeni tudi trajnost prenove."

RUDI JAKHEL

„Mislim, da moramo pred vsako akcijo problem, ki ga rešujemo, natančno spoznati. Ne strinjam se z uvodnimi mislimi, da je treba pristopiti k praktičnim akcijam. Vsaj dvajset let poskušamo nekaj takega, rezultati pa so slabi.

(Nadaljevanje na 67. str.)

BULLETIN OF SLOVENE
ETHNOLOGICAL SOCIETY

1981 3

CONTENTS OF THIS ISSUE

On January 20, 1981, ethnologists and architects organized a conference dealing with the questions of an open-air museum and revitalization of buildings. The present issue brings an extensive report from the conference and various different viewpoints about these problems. This is followed by an article written by Mojca Terčelj about Indians in Brasil.

MATERIAL CULTURE IN KRAS. Ethnological Exhibit in Ethnographic Museum in Ljubljana.

Writing about Kras gives one real pleasure for it is an impressive region in the extreme west of Slovenia (as well as Yugoslavia). It differs from other Slovene regions in its geographical and cultural characteristics, dialect, mentality and physical appearance of its inhabitants. Bording on Italy on one side, Kras has always been subject to Italian influence, but because of vicinity of the sea and Istria on the South it also has all the characteristics of Mediterranean cultural area blended with its own Slovene variant and particularities.

Kras is a region between Vipava valley and Gulf of Trieste. It is a medium-sized plateau which lowers into the Friuli lowland in the west and into the Gorizia lowland and Vipava valley in the north. It is difficult to precisely define its borders in the east and southeast, even the natives themselves interpret its geographical boarders in different places differentaly. But it is certain that we can divide Kras into its upper and lower part—which means into the region of wine and into the region of stone. Therefore the natives in Lokve say: We are truly the natives of Kras because there is more stone here thananywhere than anywhere else."

The word Kras originated from "karra" which may be of Indo-European origin and means stone. Linked to it are also other names for Kras such as Carso or Kras. Stone is the material from which all geographical and cultural characteristics of Kras originate. Today Kras is an international scientific synonym for rocky, partly desertic regions and their geographical characteristics (for instance numerous large underground caves and other things).

The authors of the present exhibit have not tried to present any definite boarders of the Kras region; instead they have only indicated the opinions of interviewed people from some forty places in Slovenia and Italy and then tried to present the following areas within the exhibit:

Settlements and houses
Agriculture
Livestock—Raising
Viticulture
Stone—Cutting
Whip—Making
Lime—Making
Home Handcraft and Periodical Earnings
Gathering
Food—Supply
Costume

Arhitectoure in Kras

We are going to speak some more about some of them.

The most evident characteristic of Kras is of course its architecture. There are numerous old and quite large villages which have up to one hundred houses (for instance Štanjel, Dutovlje, Tomaj, Komen, Kostanjevica, Opatje selo), but there are also many little villages and settlements which are of younger and – judging by their names – collective character (Devetaki, Fernetiči, Vižintini). Of course there are many native, usually humorous, explanations about the origin of these villages, for instance about Pliskovica: "There are birds which chirp plisk, plisk."

Judging by their ground-plans and shapes of streets large villages have as a rule a town-like appearance. A rather condensed appearance of old settlements reveals their defensive function, for instance in prehistorical "kaštelir" so characteristic for Kras. The retreat of settlements to a barren hill can denote a cultivated evasion of fertile land. Yet younger settlements are different. They are hidden among the green and their horizontal lines are emphasized. The natives of Križ thus say: "It's windy, we have to squeeze down." The settlements of Kras acquired their present appearance in the 19th century, this being indicated by dates on portals and wells.

An estate in Kras is composed of the following residential parts and farmbuildings: *porton s kalono and lopa, borjač s štirno and suhote – pitana suhota* (residential area), *hram, štala, hlevi, skedenj and gnojnik or kasau*. Usually these elements form an enclosed place which is accessible through a representative portal, but otherwise hidden behind a high wall. Houses occasionally face a village street with a blind wall and continue with vineyards and fields on the other side. One of the changes through which architecture developed is also the material for roof-covering. It changed from straw to slate and finally tile.

The enclosed character of a Kras estate in its numerous original forms is the most interesting phenomenon of this regional architecture. The reasons for this are various: climatical, defensive, sociological and psychological.

One can find many beautifully carved and decorated wells in Kras. Severe lack of water in this region presents a serious problem even nowadays. Portals and numerous other architectural elements are similarly decorated, indicating a rich culture regarding stone-cutting – *kamnarstvo*.

Agriculture and Viticulture

The land in Kras is fertile, but it presents only fourteen percents of the whole area. An average farm has the smallest amount of field area in Slovenia. Near Komen the soil is called *rosica* and in lower Kras *kremenica*. The best kind of soil for a special sort of wine called *teran* contains a lot of clay and is called *jelovica*. Buckwheat used to be very characteristic for this region, but is practically extinct today. Nowadays farmers grow wheat.

Above all we should mention a few facts about viticulture. *Teran* is especially famous among wines. It is produced in a very limited area. *Teran* is a red wine with a lot of lactic acid and a low degree of alcohol. Since it is grown on a special soil it has a lot of minerals and tannin which gives it its dark color. *Teran* is one of Slovene cultural legends and, together with ham, a symbol of this region. Actually this is a special kind of wine called *refošk* which is similar to *teran*, but not grown on the same territory. Viticulture is a very old occupation in Kras and many names and objects are connected with it. The most necessary objects are shown at this exhibit.

Levestock – Raising

Pastures occupy most of the territory in Kras. Sheep-farming, going all the way to the neolithic period, is a legendary branch of economy here. An old saying about these old times when stock-farming was well developed says: "In Kazlje there are more animals grazing in the field than there are people at Mass." Numerous names tell about sheep-farming in the distant past. Later a special breed of Swiss gray and brown cattle predominated. This cattle gave a lot of milk which farmers sold in Trieste. Dairy farming became a famous industry in Kras. Girls and women from nearby places carried milk on their heads in special baskets called *plenir* and drove it on carts if they came from more distant villages. Farmers also sold wine, eggs, ham, walnuts, cheese and other things in Trieste and other places.

Since for many a Slovene Kras is still a symbol for ham, *teran*, stone houses and strong wind, we shall finish with the above mentioned fragments from material culture without mentioning anything else.

The present exhibit is a special one. Its aim is to show the many sides of material culture in this region with all the details which can be captured with the aid of a camera and later on a photograph. It is distinctly pictorial, with only a few "real objects" which only symbolically accompany the photographs. There is not much text. All these features make this exhibit a special one, their common denominator being clearness and lucidity. Thus it is possible to learn about this region and its characteristics even if one does not possess any previous knowledge about it. This is one of the main features of the present exhibit so frequently missed at other exhibits.

The language of photographs is a special one. The author of the text and of most of the photographs is an ethnologist Naško Križnar from Nova Gorica who is also the author of the first ethnological video-cassette in Yugoslavia. He has also created several artistic and ethnological films. This is why the extensive photographic material is exhibited in a way to present the complicated illustration of Kras with a profound feeling for detail and general documentation. A visitor is literally flooded with photographs, but they reveal the problems of Kras in a condensed way and continuity is so obvious through the whole exhibit that it does not lead one astray. Usually the exhibits with predominantly photographic material have a lot of text added; it is not so here. All possible spectacularity which could be reached through many exhibited objects is here replaced by a special way of "reading" photographs. Naško Križnar obtained a very interesting connection among form, context, expressiveness and photograph placement – or rather continuity. Thus we are able to literally "observe" the way of life in Kras.

Aside from curator Naško Križnar and sculptor Boris Blaško also some students of ethnology helped with the required field work. These were Jure Fikfak, Nada Kocjančič, Aleksander Grujič, Katja Kogej and Nada Primožič. The exhibit was featured in Sežana, Dutovlje and Kranj and is currently in the Ethnographic Museum in Ljubljana.

DAMJAN OVSEC

ETHNOLOGY AND LINGUISTICS. An Introduction to Ethnological/Linguistical Research.

The present text about the ethnological/linguistical or "ethnolinguistical" research is a part of a diploma thesis on linguistical and cultural situation of a group of Slovene workes and their families in Mannheim in West Germany.[†] It is a brief outline of previous lingustical and ethnological works which are of primary importance for defining and understanding the starting-points of research work in Slovenia.

In the time before World War 2 language studies were both in the USA and Great Britain best connected with anthropology. Linguistics has remained a subdepartment in American cultural anthropology. Anthropological linguistics (also known as ethnolinguistics, metalinguistics, macrolinguistics) derives from the definition of culture as understood by American cultural anthropology: "A culture is the way of life of a group of people, the configuration of all the more or less stereotyped patterns of learned behaviour and handed down to the next through the means of language and imitation." Culture cannot be envisioned without language "because language it that part of the culture that better than any other part assures people not only of the longevity of experience and knowledge but also participation in the experience and knowledge of others in the past and present." and because "Speech is so fundamental an activity of men and language so integral part of culture that no anthropology worthy of the name could pass either by. . . . For theory and method provide usefull, sometimes crucial examples of general problems – of how men differ, or of how they are alike; of how cultures work, or of how they change; of the scope of anthropology, or of the skills of the anthropologist."

Prewar studies of anthropological linguistics have derived from the description of unwritten Indian languages and from the reconstructions of the cultural picture. Therefore, they stressed the connection between vocabulary as a part of both language and culture. Vocabulary always more or less precisely describes the cultural inventory and is an expression of specific interests and values in the area of various techniques, social organization, religion, folklore. "The whole vocabulary of a certain language can be seen as a complex repertory of all ideas, interests and activities that attract the attention of an individual." Of course, it all depends on certain interest. Considering this, it becomes clear that the presence or absence of general terminology largely depends on the negative or positive nature of the interest for elements within a particular environment." The complexity of culture is seen in the multifariousness of vocabulary. From it, the following can be reconstructed: cultural type or the cultural level of individual communities, migration paths, migration and temporal determination of appearance of cultural elements and events. Obviously, vocabulary depends on the culture and language is a symbolic guide towards culture. A deeper connection between language and culture has been expreed in the so – called Sapir – Whorf hypothesis according to which people speak different languages and therefore live in different "worlds of reality"; language structures form the speaker's world view, condition his way of thinking and emotional response (the theory derives from the views of Humboldt and Boas). This view represents the correct understanding of the relation between language patterns and other cultural systems to that part of anthropology that defines culture as a system of historic patterns of life, implicit and explicit, rational and irrational, that guide the behavior of people.

Determinism of the hypothesis has raised numerous criticisms. However, it is still present as a starting point in cognitive anthropology that "is concerned with the ways in which the speakers of a particular language classify and conceptualize phenomena,"... i.e. it studies "the ways in which the language of a particular society structures the perceptions or world view of its speakers." Linguistic tradition of Boas, Sapir and Whorf is also present in the branch of ethnolinguistics that deals with analyses of referential meaning or empirical semantics.

Linguists and anthropologists of the "London Circle" (Firth, Malinowski) have stressed the importance that a language has in a culture from the view of its functionality. Language is above all a mode of activity and a means of cultural transfer. The meaning of linguistic messages can only be analysed by considering a broader context (on the Trobriand islands, Malinowski contextually distinguishes three language functions: magic, narrative and pragmatic), therefore the name "contextual linguistics".

Functional aspect, developed by the Prague Linguistic Circle stresses that language is a system of expressive means of Communication. A study of texts that differ in their theme, form and purpose and that reflect a sender's intellectual and emotional inclination is necessary – in many ways, language is conditioned by extralinguistic elements outside the sphere of language; language of literature differs from the language of science, media, street or office.

The social function of language has been programmedly accented in de Saussure's definition of language (language is a system of signs with the social function of communication). His linguistics was defined in such a way that it excluded the study of concrete linguistic manifestation (*la parole*) in favor of language (*langue*) as a sign system ("the only real subject of linguistics is language by itself and for itself" that is hyperindividual, socially accepted and conditioned. The nature of the system enables communication within the framework of a speech community and postulates an ideal speaker ("de Saussure's paradox").

Something similar has happened to the opposition language competence (knowledge of a language) / language performance (usage of a language) in the transformational – generative grammar of Noam Chomsky. Linguistic attention was directed at the study of competence and of abstract knowledge of rules that enable speaker an almost unlimited number of possibilities of understanding and creating linguistic messages in his language. "Linguistic theory primarily deals with an ideal speaker-listener from a totally homogeneous speaker group that has complete command of his language and on whose recollection of his knowledge of language during speech activity grammatically irrelevant circumstances like limited memory, absentmindedness, shanges in attention and interest and mistakes (accidental and characteristic) have no effect."

Language use in which linguistic differences are justified has been left out of studies. However, first revelations and the „division of language“ on the systemic part (de Saussure's *langue* and Chomsky's competence) and on the variable part (de Saussure's *parole* and Chomsky's performance) are of fundamental value to those schools in contemporary linguistics that have begun to systematically observe the latter part in which social and cultural determination of a language is seen. In a language description its stratification is expressed in its presentation as a diasystem of a subspecies, various styles that are primarily defined with the linguistic form (literary, conversational, colloquial, dialectal) and with the function of the message (artistic and non-artistic messages). This is a necessary guideline in the study of texts (spoken and written) and in the consideration of those extralinguistic circumstances that co-form messages. The context of one's communication has stepped into the forefront. Part of it is speech activity, man's primary means of expressing his relationship with the world and other people. For a broader linguistic learning inclusion of historic, social, psychological and cultural revelations was unavoidable.

Recent decades are characterized by a systematic study of broader aspects of man's linguistic communication in the form of the meeting point between linguistics and the before-mentioned sciences at those sections that derive from the interest of each discipline.

There is a growing demand for a total interdisciplinary learning of man's language use together with his other activities in which language is, to a larger or to a lesser degree, an important communication of communications.

Sociology of language (sociolinguistics) and "ethnography of communication" accept the rich tradition of anthropological, socio-psychological, psycholinguistic, comparative cultural and semiological research. They attempt to sistemize the learning about verbal behaviour and habits in various situations, groups, societies and cultures. The starting point of the „sociology of language“ is an opinion that "man constantly uses language – spoken, written and printed – and is in constant contact with other people with whom he shares modes of behaviour. Sociology of language researches the interaction between two aspects of a man's behaviour. In short, sociology of language is interested in a whole scale of questions that refer to the social organization of language use, including not only the use of language as such but also an evaluation of language and the actual attitude towards the language and its users."

The actual attitude towards the language and its speakers is also a political and educational question (norms in the language, policy towards the language, problems of multilingualism and education...). The language itself is the

contents, the bearer of social scopes and ideology and thus subject to manipulation. Language is not symbolic by itself but only as much as linguistic variants – individual languages or language variants represent certain interests, past, origin ("prestige" languages); its symbolic value is greater or lesser, grows or ebbs with the rise and fall of the role of the most characteristic and most important functions that a certain linguistic variant has within a certain speech community.

Contrary to the tradition of linguistic relativism (and also cultural relativism), the key question is what people do with the language, not how language guides people.

The tendency for a broader linguistic learning, one that is enriched by a broader culturally or socially motivated information, is also present in the contemporary Slovenian linguistics. However, little cooperation with other sciences has not enabled a more systematic planning of interdisciplinary research. The various reasons for this are connected with the orientation of individual schools of linguistics. Each part of Slovenian linguistics has drawn explanatory information from other sciences. Thus, historic and geographic data had to be considered in the historical grammar, in etymology, in onomastics and in dialectology already in the last century.

In the post-war period, information from the social sciences was present in the study of the history of Slovenian literary language, stylistic development of Slovene literature and in the study of the variants of Slovenian language in the history and in the given period of time.

Much attention was given to the state of Slovenian language in the countries with a Slovenian minority. Here, contemporary sociolinguistic approaches were applied.

The purpose of cooperation of linguistics with other sciences has been stressed at several places. It is not a matter of professional initiatives that would only serve themselves but it is the matter of Slovenian language in public life (Slovenian language in public life!), of its reflection of social and cultural development. "Consideration of the social fundamentals of Slovenian linguistic development demands special attention and a new, contemporary evaluation. I do not mean a "social frame" within which independent linguistic research would be organized. What I mean is, that we, together with sociologists, ethnologists, historians . . . , should find the starting points for an evaluation of how much does the language reflect social development and also, to what extent did social relations in Slovenia influence the attitudes towards the language . . ."

Cooperation of linguistics and ethnology has recently been envisioned differently than before. The development of the relation between ethnology and Slavic language studies shows that in the era of Romanticism, ethnology, linguistics and literary history were considered part of the complex Slavic language studies (akin to German language studies). "Inclusion of a certain part of ethnology or ethnological thought into the framework of Slavic language studies was not accidental. Only that part was included that suited the then concept of the studies: interest in the so-called spiritual culture from the very precise viewpoints – in the 1840ies it was termed folkloristics . . . Basically, it was a search for the national or folk spirit that was long ago wholesome, organic, natural and pure . . . Compared to the ethnology of the Enlightenment period, thematic frames were very narrow: they bored into the depth of time, into the mythological past towards the supposedly genuine folk, national and natural values." Research areas were corresponding: spiritual and cultural values, forms of folk literature (heritage). Even after individual disciplines detached themselves from the common framework of the Slavic studies, the union of ethnology (which studies objects) and linguistics – the *Wörter und Sachen* concept – represented the "future of cultural history, culturally-historically oriented ethnology and linguistics. This orientation would give solid, documented reconstructions of the historic changes of individual cultural elements, especially of the house and tools.

Latest ethnological concept does not deny or exclude these forms of union with linguistics that concentrates on the literary history and folkloristics but it definitely surpassed them. The alliance of linguistics and literary history via folkloristics will still remain fruitful as ethnology has interest in the creativity of individuals and groups in the field of literary creation. The same is true of the linguistic viewpoint.

However, neither linguistics nor ethnology show their interest in a language only because of its purely poetic function. To both sciences language represents, in their contemporary concept, a man's expression of his relationship towards the world. "The study of languages, especially of lingual habits in the creation of oral and written messages is of the key importance to the understanding of our way of life." Since Slovenian linguistics is interested in the linguistic communication of a Slovenian in the broadest social context and since the subject of ethnological research is a Slovenian in all aspects of everyday life, the question of professional union is redundant.

Linguistic habits are discovered with the study of man's total activity in space and time of everyday life, in all situations when an individual speaks and enters into interaction with others and defines this interaction with language and through it more or less consciously, when steering these relations with language, reveals and evaluates himself.

Language accompanies a man since his birth when he is given a name and when his future used to be told. An individual can learn a language. He also learns where and how he (may) use it in various situations in life. He develops linguistic habits with which he regulates his life and interacts with others at home, on the street, at school, at work, in his

home town and sometimes in a completely alien environment, ones that are also alien, linguistically new. We have little data on the life of Slovenians abroad that point to certain regularities and far too many stereotype judgements about dissolution into the majority and simultaneous loss of ethnic identity and consciousness. Only research that studies Slovenians abroad from the widest context of life can confirm or refute this. Ethnology also recently entered such a wide orientation.

⁺*Ingrid Slavec, Slovenes in Mannheim. An Attempt in an Ethnological/Linguistical Presentation. A diploma thesis. (Faculty of Philosophy, University of Edvard Kardelj, Ljubljana, Department of Ethnology). Mannheim, Ljubljana 1981.*

INGRID SLAVEC

(Nadaljevanje z 58. str.)

Razmišljati moramo o tem, kaj mestna prenova sploh je.

Potreba po mestni prenovi je nastala, ko je del mesta, predvsem staro mestno jedro, začel funkcionalno propadati, ker je bil izključen iz vsakodnevnega produkcijskega procesa. Predpogoj za uspešno prenovu je, da ugotovimo, v kolikšni meri in v kakšni kvaliteti naj bi bil predel, ki ga prenavljamo, vključen v procese cirkulacije ljudi, blaga, denarja in informacij v mestni regiji.

Drugi aspekt je bolj ideološki, simbolični: ob problemu mestne prenovе opažamo, ko se soočamo s propadanjem starega mestnega tkiva, urbanega tkiva, propad urbane substance in s tem urbanega življenja. Kakšno urbano življenje živimo? Z ozirom na samoupravni socializem moramo razjasniti, kaj je to urbano življenje v takšni družbi, kaj urbani ambient in okolje.

Tretja točka je vsakdanje življenje prebivalcev tega predela. Tu je pomemben prispevek etnologov. Gre predvsem za humanost, ki je pogoj za funkcionalnost prenovе."

BARBARA VERLIČ

je prisotne seznanila z vsebino svojega referata Uvod v problematiko prenovе mestnih območij, ki je objavljen v zborniku za posvetovanje, zato na tem mestu ni naveden.

ZDENKA GORJUP

je predstavila svoj referat Prenova odprtih prostorov v luči urbane ekologije, ki je prav tako objavljen v gradivu za posvetovanje.

JELKA PIRKOVIČ — KOCBEK

„Delo, ki ga opravlja ekipa Urbanističnega inštituta, bi predstavila v okviru prenovе Krškega.

Zadolžena sem bila, da naredim morfološko študijo mesta. Pomagali smo si s pristopom, ki smo ga preizkusili že pri prenovi Celja. Izraz morfološka analiza mogoče ni najprimernejši: gre za zgodovinsko analizo fizične zgradbe celega naselja. Morfološka analiza ni kakšna nova, moderna zadeva. Skušali smo povzeti vsa spoznanja domačih strokovnjakov s tega področja. Teh spoznanj nismo samo povzemali, temveč smo jih uredili v nek enotnejši sistem. Smotri so: gradivo, gradbeni fond obdelati na dovolj hiter in enostaven način. Izhajali smo iz mesta kot celote, zanimalo nas je celo območje. Z urbane ravni smo prehajali na nižje elemente, do posameznih stavb.

Poskušali smo operativno povezati vse sodelujoče stroke, oblikovati enoten pristop, ugotoviti, katero ožje področje bo posamezna stroka obdelala in kako bomo to povezali v celoto. Obdelano je bilo urbanistično področje (urbanisti pristopajo na sinhroničen način, predmet analize pa sta oblika in funkcija), etnolog (sinhronični pristop, predmet analize socialna vsebina), umetnostni zgodovinar (dihronični pristop, predmet lupina — oblike, kar se ne obravnava popolnoma ločeno od socialnega konteksta).

Sama morfološka analiza je vsebovala naslednje elemente:

1. skušali smo določiti pogoje, pomembne za nastanek naselbine.

2. Opredelili smo jedra prostorske organizacije, ugotovili smo, kje je najstarejši del, okrog katerega so se nizali drugi predeli.

3. Ugotavljali smo tudi razvoj in rast mestne strukture (razvoj prometne in parcelacijske mreže), arhitekturno tkivo (zgradbe posebnega pomena) in običajno mestno tkivo. Skušali smo si pomagati s tipologijo osnovnih vzorcev in si tako skrajšati pot do zaključkov. Gledali smo tudi urbani prostor, trodimenzionalno podobo mesta (oblika mesta kot celote), spreminjanje v zgodovini, predstavitev najpomembnejših javnih prostorov v mestu in odnos do prostora.

V zaključkih smo te ugotovitve oblikovali v praktične napotke, spoznanja smo vnesli v karte; dodali smo tudi komentar, da bi bila stvar dostopna tudi nestrokovnjakom."

BRANKA BERCE — BRATKO

„Naše delo v Krškem je potekalo skupno z delom ostalih planskih dokumentov za to območje, zato ne bi ponavljala skupnih nalog in ciljev. Omejila se bom na strogo etnološka izhodišča, kajti ta prispevek obravnava reševanje problemov z etnološkega vidika."

Referat 'Etnološki vidik prenovе starega mestnega jedra v Krškem s predstavitvijo metode kvalitativnega vrednotenja' je objavljen v gradivu za posvetovanje.

Branka Berce — Bratko je prisotne seznanila tudi z vsebino referata 'Fotovprašalnik kot del etnološkega vprašalnika za potrebe načrtovanja prenovе', ki je prav tako objavljen v tem zborniku.

PROBLEMATIKA PRENOVE VASI

PETER FISTER

„Uvesti bi skušal rahlo polemiko glede na izjavo tov. Jakhla, ki pravi, da bi morali najprej teoretično dodelati probleme in potem pristopiti k prenovi.

V Ljubljani se izdeluje teorija od leta 1974, prenavljati pa se bo začelo v letu 1981. Leta 1974 je bilo na podlagi tujih izkušenj začeto načrtovanje za Tržič, ki je rodilo uspehe že po dveh letih. Nekaj izkušenj torej imamo. Vprašati bi se morali, koliko je pri nas mest, ki bi zahtevala urbano prenovu — kot ste vi popravili mestno prenovu. Najbrž, da je Tržič mesto šele od 1926: prej ni bilo mesto, da bi si lahko privoščilo urbano prenovu, ne glede na to, da so ti elementi prenovе izvajani iz najširših elementov, predvsem iz urbanističnih načrtov za celo mesto, in da se tudi denar in življenje ljudi iz celega mesta pretakata v mestno jedro; verjetno brez teh širših povezav ne bo šlo.

Vprašati bi se morali nekaj drugega: ali gre pri tem, ko se tako eksplicitno navajajo razni cilji, strokovne usmeritve, bodisi za velika mesta ali za vasi, za načrtovanje prenovе zaradi željenih (izmišljenih) ciljev ali zaradi želje po zagotovitvi kontinuitete razvoja bivanja. Če si za prenovu prizadevamo zaradi nekih izključno željenih ciljev, je tudi etnologija odveč. Danes je bila kontinuiteta razvoja bivanja, ki bi jo lahko omogočila etnologija, premalo poudarjena, zato bi želel, da to v nadaljevanju nadoknadimo; upam, da bo diskusija bolj živahna.

Želim, da bi razmislili tudi o šestdesetih odstotkih bivalnega prostora izven mest. Prepričan sem, da se prenova vasi še ni začela: med seboj smo si že marsikaj povedali, tistim pa, ki jim je prenova namenjena, tega še nismo začeli pripovedovati. Nekaj resnice je tudi v tem, da nam še ni jasno, kaj prenova za nek vaški prostor pomeni in da bi morali zaradi različnih pogojev tega prostora ustvariti tudi različna izhodišča za uveljavljanje prenovе v posameznih delih. To ne pomeni, da bi morali

izdelati novo teorijo ali metodologijo, temveč to, da jo moramo prilagoditi specifičnostim teh naselij. Če nam je pa vse to že jasno, se premalo zavedamo velikega dela spremljajočih obveznosti — to je prevzgoja prebivalcev. Od nas se pričakuje ustrezno informiranje, interdisciplinarnost odločitev in tudi to, da v prenovi sodelujemo od začetka do konca.

V svojem referatu sem iz že obstoječih referatov navedel nekatere postavke: v njih je podanih toliko teoretičnih osnov, da bi s prenavljanjem vsaj poizkusno že lahko začeli. Verjetno bo potrebna neka druga akcija, ki ne bo več usmerjena k prepričevanju uporabnikov, javnosti, ampak bo osredotočena na najožji krog odločujočih. Bolj bi morali poznati vrednosti naše arhitekturne dediščine, vedeti bi morali, kako jo usposobiti za njeno vključevanje, kako naj človek postane merilo varovanja, prenov, kako bi v načrtovanje vključili uporabnike itd. Pri tem imamo veliko izkušenj, predvsem slabih. Vprašati bi se morali naslednje: ali sedaj, ko želimo od posebej visoko postavljenih mestnih jeder (v smislu spomenikov, zaščitne dediščine) na širšo arhitekturno dediščino, iz mest na vas, krajino, ne postavljamo urbanizma na glavo? Najprej se moramo odločiti, katere kvalitetne elemente lahko iz tistega, kar nam je na razpolago, izluščimo, šele potem lahko razmišljamo o tem, kaj bomo gradili na novo.

To ni povsem na glavo postavljen urbanizem, temveč neke nove vrednote, ki se postavljajo vzporedno temu, kar naj bi naredili novega. Ne smemo pa ostati izven samega življenja — samo na nekih izključno teoretičnih modelih. Preveč sem delal na terenu, da ne bi vedel, kako so ti pojavi specifični, različni ne samo od kraja do kraja, temveč tudi od hiše do hiše. Morali bomo postati bosonogi arhitekti — pa najbrž tudi bosonogi etnologi, da bomo lahko končno začeli s prenovno.

RUDI JAKHEL

„Res sem mislil na urbano okolje kot na predpogoj za uspešno prenovno. Iz inozemstva vemo, da imamo v mestnih strukturah opravka s tolikšno kompleksnostjo, da nam tudi intuitivni pristop in vsa dobra volja ne moreta zadoščati.“

DISKUSIJA

Prisotne je pozval k diskusiji Ivan Sedej.

VLADIMIR MUŠIČ

„Hočem povedati dve stvari, vendar brez polemičnega prizvoka. Mislim namreč, da se je upravičeno govorilo toliko o teoriji in praksi, vendar je bilo veliko nedorečenega. Nihče ni govoril o organizaciji in upam si trditi (na primeru prenov Ljubljane), da ni problem niti teorija niti praksa, celo sredstva ne. V Ljubljani je glavni problem organizacija. Tudi ponekod drugje v Sloveniji je to glavni problem in ravno na področju prenov večjih mest, kjer se to v veliki meri osredotoča na stanovanjski fond, ne najdemo niti pravega nosilca niti pravih organizacijskih postopkov. Predlagam, da bi se o tem več pogovarjali.“

Težava pri organizaciji je tudi ta, da je specifična za neko nalogo. Teorija je dovolj obča, obča je tudi strokovna praksa — tja do humanističnih poudarkov. Organizacija je specifična, ker je specifičen institucionalni kontekst. Lahko je govoriti o sodelovanju z uporabniki, če pri tem ne mislimo na samoupravno organizacijo in krajevne skupnosti...

Za celotno tematiko so zanimive zgodovinske okoliščine. Ideologija prenov, za kakršno se danes zavzemamo, se osredotoča na vprašanje večinskega slovenskega ambienta. Ta ideologija se je rodila na problemu obnove naših vasi, z opaznanji socialnih vidikov. Prosil bi za diskusijo na to temo. Današnje humanistično poanto prenov reimportiramo iz meščanskih gibanj, zlasti iz nemške socialne demokracije, angleških laboristov itd. Pri tem pa pozabljamo, kaj je bilo v slovenski vasi v bistvu njene socialne, prostorske, fizične, higienske in še kakšne prenov (revitalizacije, sanacije, rekonstrukcije, obnove). Do zanimive konvergenca je prišlo ob izidu takega teksta leta 1947 pri Mohorjevi družbi (49.000 izvodov). V bistvu je ideologija identična s tisto, o kateri skušamo govoriti danes. Tega nisem hotel podati s polemičnim poudarkom, temveč le v razmislek in zato, da bi imeli v sebi večjo samozavest.

Že prej bi si morali postaviti vprašanje, k čemu pravzaprav težimo. To smo že velikokrat storili, tako da je reformulacija ciljev akademsko vprašanje. Menim, da naj, kdor ima poseben pogled na urbano življenje (tov. Jakhel), o eksplicira. Strinjam se, da je vprašanje, ki ga je postavil tov. Jakhel v nekaterih ekscesnih situacijah potrebno. Če npr. pogledamo enega od ljubljanskih prenovitvenih elaboratov, v njem vidimo misli, kot npr.: „Oživiti moramo to ulico (pešci, gostilne, lokali, terase, na katerih se bo sedelo itd.),“ vidimo, da je cilj avtorja teh idej v bistvu ta, da bi uporabili zanimivost mest za dekoracijo njegovim opazovanjem in turistom.“

PETER FISTER

„To, kar je bilo sedaj povedano, želim podkrepiti s podatki, predvsem kar se tiče organizacije:

Plačnik in naročnik načrta prenov za Tržič je bila občina Tržič; krajevna skupnost ni sodelovala. Glavni sopobudnik je bila kulturna skupnost, niti ne toliko kulturna skupnost mesta in kraja, temveč republiška kulturna skupnost.

V Kranju je bila naročnik načrta samoupravna stanovanjska skupnost; tu gre izključno za ekonomski interes. Sofinanserji (krajevna skupnost ni prišla na noben sestanek): kulturna skupnost mesta Kranja in republiška kulturna skupnost. V Kamniku je nosilec naloge krajevna skupnost še danes in želi kot krajevna skupnost narediti urbanistični dokument, kar ji predstavlja izredno težavo, saj ni niti pooblaščen za to niti nima posebnih interesov. Tu zavod za spomeniško varstvo in kulturna skupnost za to sploh nista zainteresirana, še več: predstavniki kulturne skupnosti in celo nek umetnostni zgodovinar so nam zagrozili z Ustavo, češ da ne smemo v stanovanje, ki smo ga hoteli izmeriti.

V praksi smo se vedno srečevali z dvema problemoma: prvič, kako interes združiti v naselju in v širšem prostoru, drugič, kako interdisciplinarno obdelati študijo in celotni načrt. Zato se je v teh mestih samo po sebi formiralo neko nepolitično telo uporabnikov, zbranih na različne načine, ki bolj ali manj uspešno delajo. V Izoli ta odbor ni aktiven, čeprav je bil politično imenovan, v Ljubljani in Škofji Loki pa sta odbora silno zahtevna.

V celotnem sistemu ne bomo mogli z enim modelom zajeti organizacije prostora in verjetno bo potrebna akcija, da bomo ustvarili možnosti za model združevanja

interesov v nekem prostoru. Zato smo v praksi uvedli predhodno informativno obdobje vsaj enega leta, v katerem naj bi ne le informirali ljudi, kako bodo sodelovali, in jih pritegnili z obljubami, temveč bi ob tem tudi gradili teorije in poskušali priti do ugotovitve, kako v praksi oblikovati skupino, ki bo predstavljala motor prenove.

Prej sem omenil problem interdisciplinarnosti: delamo v tolikih inštitucijah, da ne moremo uskladiti svojega dela.

Priti moramo do takega usklajevanja, da bomo ustvarili vsaj strokovno pobudo za sodelovanje. Bistvo je v tem, da drug drugemu ponudimo svoje delo."

TONCE CEVC

„Diskusijo bi rad nekoliko usmeril v etnološke vode: imam namreč nekaj stvarnih pripomb na prispevek Ivana Sedeja. Avtor se je lotil aktualne teme obravnavanja in doživljanja našega planinskega sveta. Moje zadovoljstvo pa je brž splahnelo, ko sem se lotil branja: toliko netočnosti, kolikor jih je v tem članku, se ne da opravičiti niti s pomanjkanjem časa niti z izgovorom, da gre samo za teze, ki jih je mogoče še nadrobneje izdelati. Nered se lotevam polemike, toda čutim se upravičenega, da opozorim javnost vsaj na nekatere netočnosti, ki sem jih odkril v članku.

Že kmalu na začetku, ko avtor spregovori o velikoplaninski arhitekturi, opozori na edini ohranjeni, originalni Preskarjev stan in nam postreže z napačnim podatkom, češ da so Preskarjevo bajto obnovili leta 1948. Pravilno pa je, da so ta stan postavili čisto na novo, in sicer takoj po končani vojni leta 1945. Takrat sta se dela lotila Preskarjev oče Andrej in njegov sin Lojze; ker tedaj ni bilo nobene bajte na planini (vse so požgali domači izdajalci in Nemci konec leta 1944, ker so imeli v bajtah zavetišča partizani), sta bila oče in sin prisiljena prenočevati kar v svinjaku. Do začetka paše sta bajto toliko zgradila, da so lahko v njej planovali.

O Sedejevi domislili, ki hoče izvor velikoplaninskega stanu izpeljati iz zemunice, bom odgovoril v strokovnem časopisu, seveda če bo avtor svoj prispevek opremil z opombami: v objavljenem prispevku namreč teh ni. Zelo me preseneča trditev na strani 6, kjer avtor pravi: „Nebrižnost do dokaj slabih bivalnih pogojev pri pastirjih prav lahko razložimo z njihovim socialnim stutusom. Pastirji se prav gotovo niso rekrutirali iz vrst gospodarjev in vodilne plasti v vasi.“ Stavek nato nadaljuje trditev, da so si pastirji urejali svoje bivalno okolje na način, ki je temeljil na siceršnjem načinu življenja, ne pa na podlagi pastirskega izročila iz pradavnine.

Če bi se dr. Sedej poskušal vsaj malo poglobiti v razmere na naših gorskih pašnikih, takšnih trditev prav gotovo ne bi napisal. Tako na Veliki Planini, ki je naša največja slovenska planina, kakor tudi na bohinjskih planinah, ki so naše največje pašno območje, prevladuje še danes t. i. individualno pašno gospodarstvo. Vsak pašni upravičenec žene na planino svojo živino, na planini ima svojo pastirsko kočjo in v tej koči planinari ali majari — ali kakorkoli že rečemo planšarskemu življenju — v večini primerov kdo od domačih: sin, hči, teta, stric ali pa celo sam gospodar. Pastirskih koč na planini torej niso gradili za hlapce in dekle, torej za ljudi z nižjim socialnim položajem, pač pa za najožje družinske člane, če ne že kar za samega gospodarja. Vzroke za slabšo bivalno kulturo je treba iskati drugje, o tem pa tukaj ne bom razpravljaj.

Naj se ustavim še pri eni trditvi, ki je, milo rečeno, smešna. Na 7. strani pravi dr. Sedej takole: „Svojevrsni dokaz za reprimativizacijo nekaterih oblik, ali točneje, za prenos kulturnih oblik na nižjo raven, je znamenita lesena ključavnica z Velike Planine, ki sodi v isto kategorijo domačega mojstrstva kot v celoti iz lesa izdelane ure. Ključavnica je namreč novemu materialu prilagojen posnetek kovane ključavnice oziroma njena izpeljanka, zato prav gotovo ni dokazilo o „arhaičnosti in starosvetnosti“ predmeta, marveč o svojevrstnem odnosu občanov prebivalcev Planine do funkcije prostega časa. Navsezadnje so tovrstni izdelki kljub praktični vrednosti predvsem rezultat igre.“ Če bi na Veliki Planini in tudi na drugih slovenskih planinah samo eden ali dva pastirja imela svoji bivališči zaklenjeni z opisano ključavnico, potem bi morda še rekli, da se je nekomu posrečilo napraviti posnetek, toda ker so imeli vsi pastirji na Veliki Planini takšne ključavnice, pa tudi pastirji v bohinjskih planinah, potem ne moremo več govoriti o igri in o ludističnih prvinah, pač pa lahko razmišljamo o neki kontinuiteti izročila, ki ima daljšo tradicijo.

Sprašujem se tudi, odkod dr. Ivanu Sedeju podatek, da so bile velikoplaninskim ključavnicam vzorec železne ključavnice. Rad bi videl tistega, ki bi napravil železno ključavnico na princip lesene ključavnice!

Če bi dr. Sedej bolj natančno prebral moj prispevek, nanj pravzaprav letijo njegove puščice, potem bi lahko tudi prebral, da je švedski etnolog Erixon že opisal takšno leseno ključavnico. Podobne ključavnice najdemo v Sredozemlju in še marsikje, vendar vsa poročila, ki so mi dostopna, govore le o lesenih ključavnicah: drugačnega principa delovanja sploh ne more biti.

Takšnih nenatančnih opredelitev je v prispevku še nekaj. Žal so prav s takšnim pisanjem prizadevanja za pravičnejše ovrednotenje naše gorske arhitekture bistveno okrnjena, cilji, ki si jih je avtor v prispevku zastavil, pa so bistveno razvrednoteni."

IVAN SEDEJ

„Omenil bi samo to, da kolega sploh ni razumel, kaj sem hotel povedati, in sedaj na to ne mislim odgovarjati."

RUDI JAKHEL

„Kolega Mušič me je pozval, naj bi pojasnil, kaj si predstavljam pod nazivom urbano življenje. Če čutimo bistvo problema, na katerega bi rabili odgovor, kot posamezniki nanj prav gotovo ne moremo odgovoriti in mislim, da to tudi ni moja dolžnost, saj to vprašanje ni moj osebni problem. Tov. Mušič je že sam dal neko obrazložitev, ko je negativno odgovoril na moje vprašanje: odbil je namreč potrošno dožemanje urbanega prostora. In ravno za to gre.

V zahodnih deželah je že nekaj sto primerov mestne prenove, v katerih je središčni prostor, centralni prostor, nekdanji center mesta in zdaj ponovno center ali eden od centrov, popolnoma zreduciran na raven blaga. Artikli, ki se tam prodajajo, se prodajajo tako, da je tudi ta prostor samo konzivni prostor. Če je naša civilizacija prišla do točke, da smo postali konzivna družba, ki je prodajala blago, smo danes z vidika mestne prenove prišli do točke, da prodajamo doživetje mestnega prostora. Verjetno je tak negativni odgovor na to, kaj naj bi ali ne bi bilo urbano življenje, zaenkrat zadosten, ponazoriti pa se da na številnih konkretnih primerih.

Če pravim, da je ureditev prostora za pešce osrednja točka in ideal mestne prenove, potem bi se moral vprašati, kakšne funkcije naj bi „peš cona“ v naši družbi opravljala — ob tem, da opravlja tudi potrošno funkcijo oz. funkcijo cirkulacije blaga. Ali je smisel v tem, da predstavlja turistično atrakcijo, kjer prodajamo naše narodne običaje v nekih konzervah, paketih, in to povezujemo z nekimi dogodki, s prazniki, ki so bolj ali manj umetni in prirejeni prav za to — ali pa je to kaj drugega? Odgovora ne morem dati, mislim pa, da bi etnologi o tem lahko malo več razmišljali in prav rad bi sodeloval v tej diskusiji.

Še nekaj k prejšnji točki, k vprašanju teorije: teorija ni samo to, da nekaj govorimo, ampak sodi sem že vsaka resna analiza: sleherni praktični pristop bi moral biti tudi že teoretičen. Bolj ko je mesto kompleksno ali celo komplicirano, bolj so potrebne analize, da bi ugotovili, po kakšni poti bi najlažje prišli do željenega rezultata, saj princip bosonogih arhitektov v Ljubljani verjetno ne bi uspel.“

IVAN SEDEJ

„Mogoče samo kratko intervencijo: etnolog bi verjetno moral razmišljati, kaj si človek v okolju, o katerem smo govorili, želi. Običajno se govori o neki prostorni trgovski poti, ki je nekakšna paša za turiste, namenjena komercialnemu izrazju. V imenu komerciale je moč priti do denarja, v imenu komerciale se tam začne kaj premikati. Kdo si to želi, kdo in komu to vsiljuje in na kakšen način, v kakšnih relacijah? Ali je mogoče to že „molitveni obrazec“, ki ga ponavljajo strukture druga za drugo, ne da bi sploh mislile na to, da bi morali vnesti v našo prenovo (tov. Mušič je rekel, da so njene humanistične vizije reimportirane) novo noto, nekaj izvirnega, izhajajočega iz konkretnih problemov.“

Na te misli ni bilo odziva, zato je dr. Sedej nadaljeval: „Če mislite, da je tematika izčrpana, potem je najbolje, da posvetovanje zaključimo. Bilo je izredno zanimivo in tudi dokaj temperamentno. Dobro bi bilo, da bi sprejeli nekaj sklepov in opozorili na kakšno smer, kjer bi kazalo iti naprej. To je potrebno predvsem za problem prenove (upoštevati moramo Mušičevo intervencijo o organizaciji), kjer moramo ugotoviti, kako bi omogočili, da se bodo vsi profili, ki pri delu sodelujejo, našli.“

Tudi pri problemu muzeja na prostem nismo prišli do nekega skupnega stališča, temveč smo ostali pri dveh zelo nasprotujočih si vidikih (za muzej in proti). Mogoče je bila razprava naravnana v to smer, da so ostale vidne samo slabe lastnosti. To bi v etnoloških vrstah skušali poglobljeno strokovno obdelati, in sicer v okviru večjega projekta — rajonizacije slovenskega etničnega ozemlja, ki lahko strokovno pokaže, ali je ta stvar potrebna ali ne.

Za problem muzeja na prostem bi predlagal ustanovitev komisije, ki naj bi te stvari pretresla, prišla do nekih sklepov ali pa mogoče našla smeri, v katerih bi lahko delovali naprej. Ker imamo v okviru SED posebno komisijo za vprašanja prenove in spomeniškega varstva, je ta najbolj poklicana, da jo zadolžimo za to nalogo. K članom te komisije bi predlagal še nekaj kolegov iz drugih strok, tako da bi bila končna sestava komisije naslednja:

Branka Berce — Bratko, Vladimir Knific, Boris Kuhar, Slavko Kremenšek, Braco Mušič, Irena Keršič, Marjan Vidmar, Tone Cevc in Ivan Sedej.“

S tem je dr. Ivan Sedej posvetovanje o slovenskem muzeju na prostem in o odnosu slovenske etnologije do arhitekturne dediščine in sodobnega stanovanjskega načrtovanja zaključil.

Prepisala s traku,
skrajšala in lektorirala
MARJANCA FTIČAR

